MAT1030 – Diskret Matematikk

Forelesning 15: Rekursjon og induksjon

Dag Normann

Matematisk Institutt, Universitetet i Oslo

9. mars 2010

(Sist oppdatert: 2010-03-09 14:17)

Mengder, relasjoner og funksjoner

Oppsummering

- Vi er nå ferdig med kapitlene 5 og 6 om mengdelære, relasjoner og funksjoner.
- Fra mengdelæren må man beherske følgende:
  - Bruk av mengdebyggeren for å beskrive/definere mengder.
  - Mengdealgebra med union, snitt, $\emptyset$, $\mathcal{E}$ og komplement.
  - Hva vi mener med at en mengde er inneholdt i en annen og med at to mengder er disjunkte.
  - Bruk av Venn-diagrammer til å utforske mengdealgebraiske problemer.
  - Bruk av deMorgans lover og de distributive lovene for å forenkle boolske (mengdealgebraiske) uttrykk.

Oppsummering

- Fra avsnittet om relasjoner skal vi ha fått med oss:
  - Hva vi mener med en relasjon, og hva vi mener med at en relasjon er refleksiv, irrefleksiv, symmetrisk, antisymmetrisk og transitiv.
  - Vi må kjenne definisjonene av partiell ordning, total ordning og ekvivalensrelasjon og kunne føre enkle resonementer rundt disse begrepene.
  - Vi må vite hva som menes med ekvivalensklasser og kunne beskrive disse som en del av en oppgaveløsning.

Oppsummering

- Det er noen grunnleggende begreper i tilknytning til kapitlet om funksjoner man må kjenne til for å kunne gå eksamensdagen i møte med ro i sinnet.
  - Hva en funksjon er.
  - Injektive funksjoner, også kalt 1-1-funksjoner eller enentydige funksjoner.
  - Surjektive funksjoner, også kalt på (onto).
  - Sammensetning av funksjoner.
  - Omvendte eller inverse funksjoner.

Oppsummering

Det er også viktig å holde orden på hva som menes med:

- *Definisjonsområdet* til en funksjon.
- *Verdiområdet* til en funksjon.
- *Bildemengden* til en funksjon.

I tillegg bør man kunne vite når

- man kan finne en invers til en funksjon.
- man kan sette sammen to funksjoner.

Oppsummering

Dette sto vi igjen med da tiden var ute sist onsdag:

- I programmeringssammenheng er det ikke alltid så lett å vite når et gitt program med et gitt input faktisk gir oss et output i den mengden hvor vi vil ha det.
- I verste fall kan vi skrive programmer for funksjoner hvor det er umulig å bestemme hva definisjonsområdet er.
- Innenfor IT er det derfor naturlig også å studere partielle funksjoner fra en mengde X til en mengde Y.
- Dette vil være funksjoner hvor definisjonsområdet er en delmengde av X og hvor verdiområdet er Y.
- Tolkningen av et program som en funksjon fra et Cartesisk produkt av datatyper til en datatype vil vanligvis være som en partiell funksjon.

Kapittel 7

Innledning til rekursjon og induksjon

- Vi skal nå starte på avsnittet om rekursive konstruksjoner og bevis ved induksjon.
- Dette er det første stedet hvor årets MAT1030 vil omfatte mer stoff enn det læreboka omfatter.
- Det betyr at forelesningene er å betrakte som pensum, også der de går ut over rammene til læreboka.
- Alt stoff som er eksamensrelevant vil man finne i læreboka eller i forelesningsnotatene som legges ut på nettet.

Innledning til rekursjon og induksjon

- Læreboka behandler for det meste rekursjon og induksjon over de naturlige tallene $\mathbb{N}$.
- I en informatikk-sammenheng fins det andre induktivt konstruerte mengder hvor tilsvarende metoder har mening.
- Vi skal etterhvert se på noen generelle og spesielle eksempler av interesse for informatikk.
- Vi skal imidlertid først se på rekursjon i en begrenset, men viktig, forstand.

Rekursjon

Eksempel

- Vi definerer en funksjon $f : \mathbb{N} \to \mathbb{N}$ ved
  1. $f(1) = 2$
  2. $f(n+1) = 2^{f(n)}$ for alle n.
- Vi har ikke definert f ved en formel, så er f veldefinert?

Rekursjon

Eksempel (Fortsatt)

- En test kan jo være om vi er i stand til å skrive et program for f.
- Vi kan oppfatte punktene 1. og 2. på forrige side som en spesifikasjon.
- Vi har tidligere sett hvordan vi kan finne en pseudokode for $g(z) = 2^z$
- Det betyr at vi kan bruke en instruksjon på formen

$$z \leftarrow 2^y$$

  med vissheten om at vi kan erstatte den ene linjen med en pseudokode.
- Da er det lett å lage en pseudokode for f.

Rekursjon

Eksempel (Fortsatt)

1. *Input* x $[x \in \mathbb{N}]$
2. $z \leftarrow 2$
3. $i \leftarrow 1$
4. **While** $i < x$ **do**
   - 4.1 $i \leftarrow i + 1$
   - 4.2 $z \leftarrow 2^z$
5. *Output* z

Vi kaller $f(x)$ verdien på 2er-tårnet av høyde x.

Rekursjon

Eksempel

- Vårt neste eksempel er en funksjon som brukes mye i matematikk og i sannsynlighetsregning,

$$n \mapsto n!,$$

  eller fakultetsfunksjonen.
- Vi kan bruke omtrent samme formatet som i forrige eksempel.
  1. $1! = 1$
  2. $(n+1)! = n! \cdot (n+1)$ for alle $n \in \mathbb{N}$.
- Vi kan nærmest kopiere pseudokoden fra forrige eksempel, og får følgende algoritme for beregning av $n!$.

Rekursjon

Eksempel (Fortsatt)

1. *Input* x $[x \in \mathbb{N}]$
2. $z \leftarrow 1$
3. $i \leftarrow 1$
4. **While** $i < x$ **do**
   - 4.1 $i \leftarrow i + 1$
   - 4.2 $z \leftarrow z \cdot (i)$
5. *Output* z

Rekursjon

- Læreboka tar utgangspunkt i tallfølger, mens vi tar utgangspunkt i funksjoner.
- Siden funksjoner er et mer generelt begrep, vil det gjøre det enklere å studere rekursjon som et mer generelt fenomen.
- Det er i prinsippet ingen forskjell mellom en uendelig tallfølge og en funksjon definert på $\mathbb{N}$
- Tallfølgen

  $$1, 2, 6, 24, 120, 720, \ldots$$

  er bare en annen måte å skrive fakultetsfunksjonen på.
- Hvorvidt man i konkrete tilfeller bruker tallfølger eller funksjoner, avhenger av hva som er pedagogisk mest forstandig for anledningen.

Rekursjon

- Kan vi gi en bedre begrunnelse for at de to funksjonene vi har sett på er veldefinerte enn at vi kan finne pseudokoder for dem?
- Svaret er selvfølgelig *JA*.
- Vi kan nå alle naturlige tall ved å
  1. Starte med 1
  2. Legge til 1 så mange ganger som nødvendig.
- Hvis vi da definerer en funksjon f ved å bestemme
  1. hva $f(1)$ er
  2. hvordan $f(n+1)$ avhenger av $f(n)$ og n

  har vi bestemt $f(n)$ for alle n.
- Vi kan oppfatte en konkretisering av punktene 1 og 2 over som en spesifikasjon.
- Vi skal se på et eksempel i detalj.

Rekursjon

Eksempel

Vi definerer funksjonen $f(n, m)$ ved rekursjon på n ved

1. $f(1, m) = 2m - 1$
2. $f(n + 1, m) = 2f(n, m) - 1$

- Med tilstrekkelig tålmodighet kan vi finne et uttrykk for $f(n, m)$ for hver enkelt n ved følgende.

Rekursjon

Eksempel

1. $f(1, m) = 2m - 1$
2. $f(2, m) = 2f(1, m) - 1 = 2(2m - 1) - 1 = 4m - 3$
3. $f(3, m) = 2f(2, m) - 1 = 2(4m - 3) - 1 = 8m - 7$
4. $f(4, m) = 2f(3, m) - 1 = 2(8m - 7) - 1 = 16m - 15$

   ...

Vi ser at vi kan gjøre listen av utregninger så lang vi vil, så $f(n, m)$ er definert for alle n og m.

En annen sak er om vi kan vise den formelen som ser ut til å peke seg ut.

Da vil vi få bruk for induksjonsbevis.

Rekursjon

- Læreboka har brukt **For**-løkker der vi har brukt **While**-løkker.
- Forskjellen er kosmetisk.
- Det viktige er at vi bruker en løkke til å fange opp formatet
  1. $g(1) = a$
  2. $g(n+1) = f(g(n), n)$
- og at vi har en standard overgang fra en pseudokode for f til en pseudokode for g.
- Vi sier at g er definert fra a og f ved rekursjon.
- Vi beskriver den generelle **For**-løkka på neste side.

Rekursjon

1. *Input* n $[n \in \mathbb{N}]$
2. $x \leftarrow a$
3. **For** $m = 2$ **to** n **do**
   3.1 $x \leftarrow f(x, m)$
4. *Output* x

Merk

Vi sier at klassen av funksjoner programmerbare via en pseudokode er lukket under *definisjoner ved rekursjon*.

Rekursjon

Oppgave

Betrakt følgende pseudokode, hvor det inngår en rekursiv definisjon.

1. *Input* n $[n \in \mathbb{N}]$
2. $x \leftarrow 1$
3. $y \leftarrow 1$
4. $z \leftarrow 1$
5. **For** $m = 2$ **to** n **do**
   - 5.1 $y \leftarrow y + 1$
   - 5.2 **For** $k = 1$ **to** y **do**
     - 5.2.1 $z \leftarrow z + 1$
     - 5.2.2 $x \leftarrow x + z$
6. *Output* x

Rekursjon

Oppgave (Fortsatt)

- Følg beregningen og finn verdien på output for $n = 1$, $n = 2$, $n = 3$ og $n = 4$.
- Hvordan tror du denne følgen fortsetter?
- Vil beregningen stoppe uansett hvilket naturlig tall n vi starter med?

Rekursjon

- Til nå har vi bare sett på funksjoner fra $\mathbb{N}_0$ til $\mathbb{N}_0$ definert ved rekursjon.
- Filosofien bak hvorfor rekursive definisjoner gir mening gir oss også muligheten til å betrakte andre definisjonsområder.

Rekursjon

Eksempel

La $f(2) = 1$

Hvis $n \geqslant 2$ definerer vi $f(n+1)$ ved

- $f(n+1) = f(n)$ hvis n ikke er et primtall.
- $f(n+1) = f(n) + 1$ hvis n er et primtall.

Da er $f(n)$ definert for alle tall $n \geqslant 2$ og forteller oss hvor mange primtall det fins $\leqslant n$.

Rekursjon

- Foreløpig gir det ikke mening å bruke rekursjon til å definere funksjoner med definisjonsområder som ikke er $\mathbb{N}$, $\mathbb{N}_0$ eller $\{n \in \mathbb{N} : n \geqslant k\}$ for en k.
- Det er imidlertid ingen grunn til at verdiområdet skal bestå av tall, noe vårt neste eksempel vil vise.

Rekursjon

Eksempel

- Vi har en klassisk definisjon av regningsart R_n nummer n:
- $R_1(x, y) = x + y$
- R_2 defineres rekursivt ved
  - $R_2(0, y) = 0$
  - $R_2(x + 1, y) = R_1(R_2(x, y), y)$
- Hvis $n \geqslant 2$ og R_n er definert, definerer vi R_{n+1} rekursivt ved
  - $R_{n+1}(0, y) = 1$
  - $R_{n+1}(x + 1, y) = R_n(R_{n+1}(x, y), y)$.

Vi ser at R_1 er addisjon, R_2 er multiplikasjon, R_3 er eksponensiering osv.

Rekursjon

Eksempel

- $\mathbb{N} \to \mathbb{N}$ er en vanlig betegnelse på mengden av alle funksjoner fra $\mathbb{N}$ til $\mathbb{N}$.
- Vi kan bruke rekursjon til å definere iterering av en funksjon som følger:
  1. $f^1 = f$
  2. $f^{n+1} = f^n \circ f$
- Vi kan bruke dette til å definere en følge av etterhvert sterkt voksende funksjoner:
  1. $h_1(x) = x + 1$
  2. $h_{n+1}(x) = h_n^{h_n(x)}(x)$

Rekursjon

Eksempel (fortsatt)

- Det er lett å regne ut $h_2(2)$, overkommelig å regne ut $h_3(3)$, men vi anbefaler ingen å prøve å regne ut $h_4(4)$.
- Det er ingen stor utfordring å skrive en pseudokode for

$$h(n, x) = h_n(x).$$

- Ta det likevel som en utfordring.

Rekursjon

Merk

- Definisjonen av f^n er gyldig for alle mengder X og alle funksjoner $f : X \to X$.
- Vi sier at en konstruksjon er polymorf hvis den kan gjøres gjeldende for mange spesialtilfeller simultant.
- Dette utdypes mer i spesialiserte emner i informatikkstudiet.

Rekursjon

- I informatikksammenheng brukes ofte ordet rekursjon når vi definerer en funksjon f ved hjelp av selvreferanse.
- Vi har tidligere sett på dette eksemplet:

Eksempel

1. La $n \geqslant 1$
2. La $f(1) = 0$
3. La $f(2n) = 1 + f(n)$
4. La $f(2n+1) = 1 + f(6n+4)$

Problemet var at vi ikke vet om $f(n)$ er definert for alle n.

Rekursjon

Eksempel (fortsatt)

- Vi vil imidlertid ha at det finnes en partiell funksjon f som svarer til definisjonen.
- Denne kan vi beskrive ved å definere k-te tilnærming f_k ved rekursjon på k.
  1. $f_k(1) = 0$ for alle k.
  2. $f_1(n)$ er udefinert for $n > 1$.
  3. $f_{k+1}(2n) = f_k(n) + 1$.
  4. $f_{k+1}(2n+1) = f_k(6n+4)$.
- $\{f_k\}_{k\in\mathbb{N}}$ er en voksende følge av partielle funksjoner, og funksjonen f vil være grensen av disse funksjonene når $k \to \infty$.
- Dette er en standard måte å håndtere funksjoner definert ved generell rekursjon på.

Induksjonsbevis

Eksempel

- La oss gå tilbake til den rekursive definisjonen
  1. $f(1, m) = 2m - 1$
  2. $f(n + 1, m) = 2f(n, m) - 1$

  hvor det er naturlig å gjette på at

$$f(n, m) = 2^n \cdot m - (2^n - 1).$$

- Vi har sett at denne formelen stemmer for $n = 1$, $n = 2$, $n = 3$ og $n = 4$ da vi regnet ut

Induksjonsbevis

Eksempel (Fortsatt)

1. $f(1, m) = 2m - 1$
2. $f(2, m) = 2f(1, m) - 1 = 2(2m - 1) - 1 = 4m - 3$
3. $f(3, m) = 2f(2, m) - 1 = 2(4m - 3) - 1 = 8m - 7$
4. $f(4, m) = 2f(3, m) - 1 = 2(8m - 7) - 1 = 16m - 15$

- Hvis vi nå forsøker å se om formelen stemmer for $n = 5$ på en slik måte at vi forhåpentligvis finner en forklaring, kan vi regne som følger:

Induksjonsbevis

Eksempel (Fortsatt)

$$f(5,m) = 2f(4,m) - 1 =$$

$$2(2^4 m - (2^4 - 1)) - 1 =$$

$$2 \cdot 2^4 m - 2(2^4 - 1) - 1 =$$

$$2^5 m - 2^5 + 2 - 1 =$$

$$2^5 m - (2^5 - 1).$$

Induksjonsbevis

Eksempel (Fortsatt)

- I denne utregningen har vi bare brukt at $5 = 4 + 1$
- Vi kunne erstattet 4 med en vilkårlig n og 5 med $n + 1$, og fått utregningen

$$f(n+1, m) = 2f(n, m) - 1 = 2(2^n m - (2^n - 1)) - 1 =$$

$$2 \cdot 2^n m - 2(2^n - 1) - 1 =$$

$$= 2^{n+1} m - 2^{n+1} + 2 - 1 = 2^{n+1} m - (2^{n+1} - 1).$$

- Dermed har vi gitt det som kalles et induksjonsbevis for at formelen vår er riktig.

Induksjonsbevis

- Hvorfor kan vi betrakte argumentet over som et bevis for at formelen holder for alle n?
- Årsaken er at vi nå vet at vi ved direkte utregning kan bevise formelen hver gang noen gir oss en verdi for n, for eksempel $n = 8$.
- Vi vet nå at formelen holder for $n = 5$ og vi vet at siden den holder for $n = 5$ må den holde for $n = 6$.
- Utregningen vår gir imidlertid at formelen også må holde for $n = 7$ og deretter for $n = 8$.
- Siden vi vet at vi med utholdenhet kan fortsette å tenke slik så langt noen kunne ønske, vet vi at formelen vår må holde for alle n.

Induksjonsbevis

- Den metoden vi har brukt til å bevise en påstand for alle naturlige tall på kalles som sagt induksjonsbevis.
- I sin enkleste form kan induksjonsbevis formuleres som:

Definisjon

La $P(n)$ være et predikat med en variabel n for et element i $\mathbb{N}$.

Anta at vi kan bevise

1. $P(1)$
2. $\forall n(P(n) \rightarrow P(n+1))$

Da kan vi konkludere $\forall n P(n)$.

Denne måten å bevise $\forall n P(n)$ på kalles induksjon.